

TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 4, Sayı: 15, Aralık 2017, s. 76-93

Osman ORAL¹

MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE İHLÂS SÛRESİ'NDE ALLAH TASAVVURU VE TEVHİD SORUNU

Özet

Allah'ın var ve bir olduğu, eşi ve ortağı bulunmadığı demek olan tevhid, İslâm'ın en temel ilkesidir. Bu durum kısa ve öz bir şekilde İhlâs Sûresi'nde anlatılır. Bu sûre, müşriklerin Hz. Peygamber'e "Rabbini bize tavsif et" vb. gibi Allah ve ulûhiyet nitelikleri hakkında muhtelif sorular sormaları üzerine onlara bir cevap olarak nâzil olmuştur. Bu sûrede Tanrı tasavvuru ve tevhitte ilgili müşriklerin kafasına takılan sorulara cevaplar verilir; Allah'ın tek ve bir olması; O'nun Samed olması, doğurmamış ve doğurulmamış olması ve hiç kimsenin O'na denk olmaması anlatılır. Bu bağlamda İhlâs Sûresi, bir yandan İslâm'daki Allah tasavvurunu açıklarken öte yandan dolaylı olarak diğer dinlerdeki tanrı tasavvurlarının yanlışlığını ortaya koymaktadır. Kur'ân'daki diğer hükümler bu sûredeki tevhid temeline dayanmasından dolayı Kur'ân'ın üçte biri değerinde olduğu ifade edilir. Bu makâlede Türk ve İslâm dünyasının yetiştirdiği ender düşünürlerden biri olan Ehl-i Sünnet âlimi Mâtürîdî (ö.333/944)'nin İhlâs Sûresi'nde Tanrı tasavvuru ve tevhid problemi hakkında görüşleri incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mâtürîdî, Tevhid, İhlâs, Allah tasavvuru, Allah'ın nitelikleri.

THE PROBLEM TAWHID AND IMAGINATION OF ALLAH IN IHLAS (THE UNITY) SURAH ACCORDING TO MATURIDI

Abstract

Allah's being, his unity and there is no partner with him is basic principle of Islam. This, terse and concise manner discusses in Ihlas (The Unity) Surah. This

¹ Dr., Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Kelâm ve İtikâdî İslâm Mezhepleri Anabilimdalı, emekli öğretim üyesi, osman-oral@hotmail.com

surah, the polytheists of the Prophet Muhammed, as an answer to them has been revealed. Because they'll ask various questions about God, the qualities of godhood "God gives us the defining moment of meat" etc. like. The imagination of God in this surah it is provided that plugs into the minds of the pagans tevhid about answers to questions; discusses God is a single being; His as-Samad (The Eternal), have been carried to term and born and not be no one equal to him. In this context the Surah Ihlas, on the one hand, explaining the vision of God in Islam, on the other hand, indirectly reveals the falsity of the Imagination of Allah in other religions. Is said to be worth one third of the Quran, other provisions in the Holy Quran on the basis of monotheism due in this surah. This article opinions are examined, about problem tawhid and the imagination of Allah in Ihlâs (The Unity) Surah, of Islamic scholar and thinker Abu Mansur al-Maturidi (d. 333/944).

KeyWords: Maturidi, Tawhid, Ihlas (The Unity), Imagination of Allah, Atributions of God.

GİRİŞ

İslâm'ın temel ilkesi olan tevhid inancı, öz bir şekilde İhlâs Sûresi'nde; Allah'ın tek, Samed, doğurmamış ve doğurulmamış olması ve hiç kimsenin O'na denk olmaması anlatılır, ulûhiyetle ilgili bazı sorulara cevap verilir. Birinci âyette geçen Allah'ın "Ahad" ismi Allah'ın birliği, teklîği ve eşsizliğini ifade eder; bu anlamıyla tenzihî veya selbî sıfatları da içerdiği söylenebilir. İkinci âyette geçen Allah'ın "Samed" ismi, varolma bakımından hiçkimseye ihtiyacı olmayıp her şeyin varlığını ona borçlu olduğu Vâcibü'l-Vücûd olan Allah'ı anlatır. Anne babası ve çocuğu olmayan, hiçbir şeyin O'na denk olmaması, O'nun zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde bir benzerinin olmadığını da ifade eder. Bu bağlamda Kur'ân'ın 112. sırasında bulunan İhlâs Sûresi, bir taraftan İslâm'ın Allah tasavvurunu açık bir biçimde açıklarken öte yandan dolaylı olarak yanlış tanrı tasavvurları da göstermektedir.

İnsan-Tanrı ilişkisi temelde tanrı tasavvuru ile mümkün olduğu söylenebilir. İnsan özlem ve sorunlarını, amaç ve korkularıyla belki de farkında olmadan ilah tasavvurunu şekillendirir.² İnsanda bulunan ilahî lütûf ve en aziz şey olan akıl³ geniş tabanlı bir bilgi, kültür, tecrübe vs. alanından beslenerek tasavvur oluşturur.⁴ İnançın odağını oluşturan, buradan genişleyerek değerleri ve düşünsel dünyayı şekillendiren kurucu etken, yaratıcıya dâir fikirlerdir. İnsan zihni, diğer aşkın ve soyut varlıklarda olduğu gibi Tanrı hakkında bilgi ve bakış açısı geliştirirken kendi bilgi kalıplarını kullanabilir. Tanrı ile ilgili tasavvurlar, doğal olarak bilgilerden hareketle hazırlanır ki bu kaçınılmaz bir durumdur. Otoriter, özgürlükçü, çatışmacı ya da barışçıl dindarlık modellerinden her birinin arkasında, farklı bir Tanrı tasavvuru yer alabilir.⁵ Eğer Allah-insan ilişkisi doğru ve özüne uygun biçimde kurulamazsa, buradan doğru bir dini hayatın çıkmasını beklemek yanıltıcı olur. Dolayısıyla tevhid ilkesinin bilinmesinin ve zihinlerde Kur'ân'ın arzuladığı şekilde oluşmasının da önemi ortaya çıkar. İnsan tarafından kurgulanan

² Bkz. Veli Urhan, *İnsanın ve Tanrı'nın Kişiliği-Bilinçler Arası İlişki*, Ankara, 2002, s. 128-129 vd.

³ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, ilmî kont: Bekir Topaloğlu, Mîzân Yay, İstanbul, 2005, II, 23.

⁴ Abdulhamid Sinanoğlu, *Kelâm Tarihinde Tanrı Tasavvurları*, İlahiyat Yay, Ankara, 2005, s. 11.

⁵ Urhan, *İnsanın ve Tanrı'nın Kişiliği*, s. 129.

Tanrı tasavvuru vahiyden öğrenilen ve şekillenen bir şey ile olduğu zaman İslâm'a göre bir değer ifade ettiği söylenebilir.

İlk dönem İslâm âlimlerinin yani Selef'in Allah tasavvuru ve sıfatları konusunda kanaati, "et-tefvîz maa't-tenzîh" yani Allah'ı şanına uygun olmayacak vasıflardan tenzihle, kendine sıfat olarak zikretmiş olduğu niteliklerini hakikatini Allah'a havale etmek, te'vile, yorum ve açıklamaya girişmemek yani "bilâkeyf" anlayışını kabul etmektir.⁶ Müteahhirûn denilen daha sonraki âlimlerin yani Halef'in genel anlayışları ise, "et-Te'vil maa't-Tenzîh" yani Allah'ı noksanlıklardan tenzih etmekle beraber, nasslarda bulunan sıfatları, O'nun yüceliğine uygun bir şekilde te'vil etmektir.⁷ Örneğin İmam Mâtürîdî (ö.333/944), "Rabbin geldi" ve "Allah'ın gelmesi" gibi haberî sıfatları, Allah'ın emrinin gelmesi veya Rabbinin va'di ve va'idinin gelmesi şeklinde te'vil eder. Allah'a gelme-gitme gibi fiiller zâhiri bir şekilde izafe edilemez.⁸ Mâtürîdî ve özellikle İmam Cüveynî (ö.478/1085)'den sonraki Gazâlî ve Fahreddin er-Râzî gibi⁹ Eş'arî âlimleri ise nasslarda haber verilen bu tür sıfatların te'vilinin Müşebbihe ve Mücessime düşüncelerine düşmemek için te'vilini uygun görürler.¹⁰ Selef âlimlerinin benimsediği "tefvîz" metodunun mu yoksa halef âlimlerinin benimsediği "te'vil" metodunun mu daha uygun ve doğru olduğu konusunda bazı mütekellimlerin şöyle dediği rivâyet edilir; "*Selefîn metodu daha selâmetli, halef âlimlerinin te'vil metodu ise daha sağlam ve kullanışlıdır.*"¹¹

Kelâmcılar Kur'ân'da geçen Allah'ın zâtına nispet edilen mânâları yani Allah'ın isimlerini de O'nun sıfatları olarak anladıkları görülür.¹² Allah da ancak isim ve sıfatlar yoluyla tanınabilir.¹³ Bu sebeple Allah âyet ve hadislerde mânâ bakımından birbirinden farklı isimlerle tanıtılır.¹⁴ Allah'ın sıfatlarına delâlet eden isimlerinin taksimi de şöyle yapılabilir;

1-Allah'ın zâtına delâlet eden isimler; *Şey, Mevcud, Zât gibi.*

2-Allah'ın zâtıyla kâim ezeli sıfatlarına delâlet eden isimler; *Hayy, Alîm, Semi, Basîr gibi.*

3-Allah'ın fiillerine yani fiili sıfatlarına delâlet eden isimler; *Hâlık, Râzık gibi.*¹⁵

⁶ Örneğin Ebû Hanife "*Allah'ın eli, keyfiyetsiz (bilâ keyf) bir sıfat olduğu gibi, gâzâbı ve rızası da keyfiyetsiz sıfatlarından ikisidir*" der. Ebû Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber*, terc. M.Öz, İmamı Azam'ın Beş Eseri, MÜİFV. Yay, İstanbul, 1981, s. 55.

⁷ Y.Şevki Yavuz, "Te'vil", *Diyânet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2012, cilt: 41, s. 27-8.

⁸ Nahl, 16/33; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VIII, 103-4.

⁹ Fahreddin er-Râzî, *el-Metâlibü'l-Âliye mine'l ilmi'l-İlahi*, tahk. A.Hicâzî es-Sekka, Beyrut, 1987, I/288 vd; Osman Oral, "*Fahreddin Râzî'de Haberî Sıfat Sorunu*", *Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 14, Aralık 2017, s. 156 vd.

¹⁰ Bkz. Ebû'l-Meâli el-Cüveynî, *eş-Şâmil fi usûli'd-dîn*, neşr. Ali Sâmî en-Neşşâr, İskenderiye, 1969, s.316, *Kitâbu'l-İrşâd*, çev. A.B.Baloğlu-Sabri Yılmaz vd, TDV. Yay, Ankara, 2010, s.57-60; Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille fi Usuli'd-Din*, tahk. H.Atay-Ş.Ali Düzgün, DİB Yay, Ankara, 2004, I/173; Gazâlî, *İlcamü'l-Avam an ilmi'l-Kelâm*, neşr. M.Mu'tasım Billah, Beyrut, 1985, s.79-80; *Kanunu't-Te'vil*, (*Mecmuatu Resâil*), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, trs., s.126-8; İbn Rüşd, *Faslu'l-Makal*, terc. S.Uludağ, İstanbul, 1985, s.153-4; İbnü'l-Cevzî, *Def'u Şubheti't-Teşbih*, Kahire, 1991, s. 8.

¹¹ Nureddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye fi Usuli'd-Din*, çev. Bekir Topaloğlu, Mâtürîdiyye Akaidi, DİB yay, Ankara, 1979, s. 25; Abdullatif Harpûtî, *Tekmile-i Tenkihu'l-Kelâm*, İstanbul, 1330, s. 95-6.

¹² Bkz. Mevlüt Özler, *İlâhî İsim ve Sıfatlar, Kelâm El Kitabı*, Grafiker Yay., Ankara, 2015, s.230.

¹³ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, neşr. Bekir Topaloğlu-M.Aruçî, İSAM Yay., Ankara, 2005, s. 126; *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, V, 52, VI, 297, XV, 99.

¹⁴ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 100.

¹⁵ Mâtürîdî, *Tevhid*, s.100-1; Ebû Hamid el-Gazâlî, *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, çev. A.Duran, Hikmet Neşr, İstanbul, 2004, s. 201-2; Râzî, *el-Metâlibü'l-Âliye*, III, 239 vd; Özler, *İlâhî İsim ve Sıfatlar*, s.230.

Allah tasavvuru ve aklın kullanımında dört çeşit bakış açısı da şöyle özetlenebilir; 1-Kati Antropomorfizm; *Müşebbihe* (Allah'ı yaratıklara benzetenler) ve *Mücessime* (Allah'ı cisim kabul edenler), 2-Allah'ın Sıfatlarını nakil çerçevesinde te'vilsiz kabul; *Selefiyye*,¹⁶

3-Sıfatları değişik yorumlama ve kabul etmeme; *Mu'tezile* ve *Felâsife*, 4-İlimli Tasavvur; *Eş'ariyye* ve *Mâtürîdiyye*.¹⁷

İtikadî meselelerin yorumunda akla ve irâdeye öncelik veren kelâm ekolü Mu'tezile, teşbih ve tecsim ilah tasavvurlarına karşı çıkararak Allah'ın yaratıklara benzemesi ve cisimleştirmeye neden olabilir endişesiyle Allah'ın en özel sıfatının "kıdem" olduğunu; bu özelliğe ortak olan her şeyin Allah'a ortak olacağı kanaati taşır.¹⁸ Yani Kadim'i kabul eden ve Allah'ın subutî sıfatlarını nefyeden bazı İslâm filozofları -*Fârâbi* (ö. 339/950), *İbn Sina* (ö. 428/1037) ve *İbn Rüşd* (ö. 595/1198) gibi- ve Mu'tezile'ye göre bu sıfatların kabulü Allah'ın zatında birden fazla kadimin varlığını (taaddud-i kudemâ) gerektirir.¹⁹ Sıfatların, Allah'ın zâtından ayrı kadim sıfatlar olmasını reddedip onların zâtla aynı olduğunu söyleyenler, "Allah'ın zâtını sıfatlarından tecrit edip Allah'ı niteliksiz bırakanlar"²⁰ mânâsına "Muattıla" denilir.²¹

Tenzih düşüncesinde aşırı gidilerek ilâhî sıfatların nefyetmesine karşı bir kısım hadisçinin (Ehl-i Hadis)²² ilâhî sıfatları teşbihe yol açacak şekilde ispat etmesi ve sahih olup olmadığına önem vermeden çeşitli rivâyetleri delil kabul etmesinin yanı sıra nasları lafzî-zâhirî mânada yorumlaması da teşbih ve tecsimi doğuran sebepler arasında zikredilebilir. Mücessime, Hristiyanlıkta açık bir şekilde görülebilmektedir. Örneğin baba olarak nitelendirilen Tanrı, nurdur. İsa'da O'nun oğludur. Üç uknum ile Tanrı İsa'nın şahsında insan ile birleşmiştir.²³

Allah'ın cevher olduğunu ileri sürüp O'nun arş'a temas ettiğini, intikâl, nuzul gibi halleri Allah'a câiz görülmesi (Haşviyye²⁴ gibi) bu tasavvuru doğurduğu da söylenmiştir.²⁵ Allah'ın

¹⁶ Bkz. Abdülkerim eş-Şehristânî, *Kitabu'l Milel ve'n Nihâl*, Kahire, 1968, II, 45-6.

¹⁷ Bkz. Gazâlî, *el-İktisâd*, s.184 vd; Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay., İstanbul, 2010, "te'vil" madd, s. 319-320.

¹⁸ Kadi Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, çev. İlyas Çelebi, TYEK. Bşk.lığı, İstanbul, 2013, I, 468-9.

¹⁹ Bkz. Ebû Nasr el-Farabi, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, terc. Nafiz Danişman, İstanbul; y.y. 1990, s. 34; *Fususul-Hikem*, neşr. M. Hasan el Yasin, Bağdat; Emir Matb, 1399, s. 6; İbn Sina, *Risâletü'l-Arşîyye*, çev. A.Açıkgöçen-M.H. Kırbaoğlu, Risâleler, Ankara; 2004, 51-2; Kâdî, *Şerh*, I, 468-9.

²⁰ Ragıb el-İsfahanî, *Mu'cemu Müfredatü Elfazi'l-Kur'ân*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1991, "atl" mad.; Ebû'l-Fazl Cemalüddin İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut, trs., "atl" mad.

²¹ Abdülkerim eş-Şehristânî, *Nihâyetü'l-ikdâm fi ilmi'l-kelem*, neşr. A.Guillaume, London, 1934, s. 123 vd; Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde Tevhid*, Nun Yay., İstanbul, 1985, s.187-8.

²² Ehl-i Hadis; Hadisçiler ve Sünnet taraftarları anlamında olup mümkün mertebe rivâyetleri yorumlamadan ve kıyas yapmadan uygulayanlar, aklî-edebî ilimlerden ziyade naklî ilimlerle ilgilenenler, akâid ile ilgili hadisleri te'vil etmeden onlara bağlılığını ortaya koyan, hadise göre amel etmeye çalışanlardır. Bkz. Şehristani, *el-Milel*, II/45-6.

²³ Bkz. Kâdî, *Şerh*, I/468-9; Şehristânî, *el-Milel*, I/103; Abdülkahir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, çev. E.Ruhi Fırlalı, Mezhepler Arasındaki Farklar, TDV yay., Ankara, 2005, s. 131.

²⁴ Haşviyye; daha çok, dinî konularda akıl yürütmeyi reddedip sadece nakle itibar eden ve özellikle ulûhiyyet meselelerinde naslar arasında bağlantı kuramayarak teşbih ve tecsime kadar varan telakkileri benimseyen kimseler, şeklinde tarif edilir. Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, "Haşviyye" mad. s.117-8; M.Yurdagör, "Haşviyye", *Diyanet İslâm Ans. (DİA)*, İstanbul, 1997, c.16, s. 426-7.

²⁵ Bkz. Fahreddin er-Râzî, *Esasu't-Takdis fi İlmi'l-Kelâm*, terc. İbrahim Coşkun, İz Yay., İstanbul, 2004, s.194-5; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Telbisu İblis*, Kahire; y.y., 1928, s.116-7.

istivâsından, gelmesinden (mecî' ve ityân)²⁶ söz eden âyetlerde Müşebbihe, yaratılmışlardan birçoğunun nitelenmeyi hak ettikleri şeylerle, benzer şekilde Allah'ın da reel olarak vasıflandığını zannetmiştir. Bazıları da “Allah, cisimler gibi bir cisimdir” derken bazıları da “Allah cisimler gibi olmayan bir cisimdir” veya “Allah nurdur, bazıları beyaz altın külçesi sûretindedir” demiştir.²⁷ Bazı âlimler, Allah'ın insan sûretinde bir cüssesi bulunduğunu, et kan, kıl ve kemikten ibaret olduğunu, el, ayak, lisan baş, göz gibi âzâ ve organlarının bulunduğunu ileri sürmüşlerdir.²⁸ Bu ve benzeri fikir ve problemler karşısında âlimler, Akâid ve Kelâm disiplini içerisinde, hem Allah'ı teşbih ve teşcimden uzak tenzîhî bir metodla doğru olarak tanımayı hem de ulûhiyet nitelikleri ve doğru Allah tasavvuru açısından sıfatlar konusunda İslâm dışından gelebilecek inkârcı veya müşrik iddia ve şüphelere karşı tevhid inancını koruma ve bunlara cevap verebilmeyi kendine amaç edinmişlerdir.²⁹

Bu mütekellimlerden biri de görüşlerini incelediğimiz sünnî anlayışın itikadî ekollerinden “Mâtürîdiyye” adlı oluşumun önemli âlimlerinden kabul edilen Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'dir. O, itikadî görüşlerini dönemine ve daha sonraki dönemlere aktaran bir düşünürdür.³⁰ Yine O, tefsir, kelâm ve fıkıh gibi meselelerde Kur'ân'ı bütüncül bir metod, rasyonel ve dengeli yorumlarıyla Ehl-i Sünnet çizgisinin oluşumuna ve gelişmesine büyük faydalar sağlamıştır.³¹ Yaşadığı dönemde birçok yabancı akımların etkisine ve tehdidine hedef olan İslâmî toplumların birlik ve bütünlüğüne de itikadî açıdan çok önemli yararlar sağlamıştır.³²

Mâtürîdî'ye göre Allah insanı en güzel şekilde akıl ve özgür irâde vermek sûretiyle yaratmış ve kâinatı onun emrine vermiş, Yaraticısının varlığına ve birliğine inanma yeteneğiyle onun zihnine tevhid inancını kabul etme ve hamdetme nimetlere şükretme bilincini de yerleştirmiştir.³³ Dolayısıyla insanın yaratılış hikmeti hikmetlerle dolu imtihan dünyasında âhirete giden yolculukta kendisine nimet ve hikmet üzere verilen aklıyla tevhid ilkesini idrâk etmesi ve Yaraticısına kulluk ve ibâdet yapıp yapmamakla sınılanmasıdır. Yine Mâtürîdî'ye göre insanın en önemli görevi; tevhid inancı çerçevesinde hamd ve şükürdür. Yani başına gelen güzel şeylere şükredip hamdetmeli, kötü şeylere de sabretmelidir.³⁴ Mâtürîdî, Allah'ın varlığı ve sıfatlarıyla ilgili görüşlerini tevhid ilkesi ekseninde temellendirir. Mâtürîdî, dinin özünü ilgilendirmeyen görüş farklılıklarını hoş görüp, onların sahiplerini dinden çıkmış saymamıştır. Onun orijinal, çağlara ışık tutan, sistemli, planlı kelâm metodunda akla, istidlâl ve tahlillerine önem verip sem'iyat konularında nakle bağlı kalmış, sistemini “tenzih” ve “hikmet” ilkeleriyle temellendirmiştir. Tenzih anlayışında, Allah ile başka herhangi bir şey arasında benzerlik/teşbih ve O'na şekil, cisim verme/tecsim düşüncesine Allah'ın niteliklerini inkâr etmeksizin karşı çıkmaktadır. Hikmet prensibinde de bir ve tek olan Allah'ın ezeli ve ebedî “hikmet” ismi ve

²⁶ Bkz. Bakara, 2/210; Haşr, 59/2; Fecr, 89/22.

²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/68-9; Şehristânî, *el-Milel*, I/103 vd.

²⁸ İrfan Abdulhamid, *İslâm'da İtikadî Mezhepler ve Akâid Esasları*, İSAM Yay., İstanbul, 2011, s. 213.

²⁹ Bkz. Bekir Topaloğlu, *Kelâm Araştırmaları Üzerine Düşünceler*, MÜİF. Yay, İstanbul, 2004, s.5.

³⁰ Ebû'l-Hasenât Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, y.y., Kahire, 1324, s. 194-5.

³¹ Bkz. Nesefî, *Tabsıra*, I, 19, 20, 29.

³² Bkz. Ebû'l-Vefâ el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudiyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, Kahire, 1993, II, 130 vd.

³³ Bkz. Osman Oral, “Mâtürîdî'ye Göre Peygamberlerin Gönderiliş Hikmetleri”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, c. 3, sy. 2, s. 225 vd.

³⁴ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, tahk. Mecdi Basellum, Daru'l-Kutubu'l-İlmiye, Beyrut, 2005, IV, 365, 381-2.

sıfatı olduğu temelinde hâkim yaratıcının fiillerinin hikmet üzerine olduğu ve her şeyi hikmetle yarattığı şeklinde temellendirmiştir.³⁵

Mâtürîdî’de Allah tasavvuru hikmet etrafında şekillendiği söylenebilir. Hikmet, ilahî fiillerde kusursuzluğu, gâyeliliği ve ahlaklılığı ifade eder. Tanrı, hikmetin tanrısıdır. Evreni ve içindekileri hikmetle görmek, Allah tasavvurunu isim, sıfat ve fiillerdeki tevhidi ve hikmeti tanıtmak, evreni ve oluşumdaki tevhidi akli kullanarak tefekkürle idrâk, dolayısıyla hikmet dolu dünyayı insanca huzurlu ve mutlu yaşadıktan sonra âhirette ebedî saadeti elde etme çabası Mâtürîdî’nin Kur’ân ve hadisten anladığı düşünce sistemidir. O, Kur’ân’da gönüllere şifa veren öğüt ve hikmetler olduğunu, önyargılı inatçı ve düşünmeyen câhil mukallid dışında herkesin bu hikmetlerden istifâde etmesini önermektedir.³⁶

İslâmın itikat anlayışında rasyonel yorumlarıyla kelâm geleneğinde büyük bir öneme hâiz olan Mâtürîdî’nin Allah tasavvuru ve tevhid konusunda “Kitabu’t-Tevhid” ve “Te’vilâtü’l-Kur’ân” veya “Te’vilâtü Ehli’s-Sünne” adlı eserlerinde özellikle İhlâs Sûresi’nde bize teorik bir temel sunabileceğini düşünüyoruz. Çünkü Mâtürîdî tevhid meselesini, aklî, tarihî ve kozmolojik delillerle temellendirmiş,³⁷ kendisinden sonraki âlimleri de etkilemiştir.³⁸

Bu çalışmanın amacı, kelâm ve tefsir disiplinlerinde bariz bir yeri olan Türk-İslâm dünyasının önemli âlimlerinden Mâtürîdî’nin dikkatlere sunduğu Allah tasavvuru ve tevhid sorununu İhlâs Sûresi özelinde kelâmî açıdan deskriptif tarzda incelemektir.

Bu makâlede Mâtürîdî’nin İhlâs Sûresi’ndeki Allah tasavvuru ve tevhid hakkında görüşleri ve kelâmî problemlere çözüm arayışları incelenmekte ve değerlendirilmektedir.

A. İslâmın En Üstün Derecesi; *Tevhid ve İmân*

Mâtürîdî’ye göre din konusunda en üstün derece tevhid ve imândır. Bu husus hiçbir mazeretle düşmez ve imtihan âleminin ortadan kalkmasından sonra da varlığı sona ermez. O’na göre tevhid ve imân hem dünya hem de âhirette var olan dînî bir unsurdur. Tevhid esası da kişinin bütün dînî davranışlarını Allah rızasına yönelmesi, varlığına ve birliğine imân etmesi ve ilahî zâtını bütün yaratılmışlık özelliklerinden tenzih etmesidir.³⁹ Tevhid, Allah’tan başka yaratıcı olmadığı, mutlak ve yegâne yaratıcının Allah olduğu ve O’nun her yönden Mutlak Bir olduğu inancını ifade eder. Yani tevhid; Allah’ın zâtını bütün tasavvurlardan, zihinlerdeki hayâl ve vehimlerden ayırmaktır.⁴⁰ Bu da; 1-Allah’ın ulûhiyetini doğru düzgün tanıyarak O’nu hakiki Rab olarak bilmek. 2-Birliğini, vahdaniyetini tasdik ve ikrâr etmek, 3-O yüce ve aşkın varlığına hiçbir şeyi, ortak ve benzer kabul etmemektir.⁴¹

İslâm kültüründe önemli olan bu ilke, semavî dinlerin ortak vurgusu olup Kur’ân ve Hz. Peygamber tarafından ısrarla önemi belirtilir. Çünkü tevhid, İslâm’ın Allah tasavvurunu belirleyen en canlı ilkedir ve buna göre Allah tektir, benzersiz olup eşi ve benzeri

³⁵ Osman Oral, “Mâtürîdî’nin Hikmet Anlayışı”, ERÜ SBE, Doktora Tezi, Kayseri, 2014, s.24 vd.

³⁶ Bkz. Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, V, 143, 284.

³⁷ Bkz. Mâtürîdî, *Tevhid*, s.31 vd.

³⁸ Bkz. Osman Oral, “Mâtürîdî’de Sabır, Şükür ve Hikmet İlişkisi”, Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 2015, c. 2, sy.4, s. 343 vd.

³⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, II, 122.

⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Beyrut trs., “tevhid” madd; Ragıb el-İsfehânî, *Müfredatu Elfazi’l-Kur’an*, Dâru’l-fikr, Beyrut, trs., “tevhid” madd.

⁴¹ Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Kitabu’t-Tarifat*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, trs., “tevhid” madd.

bulunmamaktadır. O, aynı zamanda melik, âlemlerin rabbi, bütün canlılara rızık verendir. İnsanları, bir ve tek Allah'a kulluğa davet etmek, tevhid ilkesini anlatmak peygamberlerin en temel görevidir ve gönderilme hikmetidir diyen Mâtürîdî, "Vahid" kelimesinin hem adet hem de şeriki yani eşi ve benzeri olmama ve yücelik manalarını ifade ettiğini de belirtir.⁴² Nebiler, tahrife uğramış tevhidi yani Allah tasavvurunu yeniden özüne döndürme ve bu aslî formun tahrifiyle aşkın varlık tasavvurunda ortaya çıkan her türlü yanlışlığı da yeniden düzeltmişlerdir.⁴³ Dindeki diğer unsurlar, tevhid ilkesinin bozulması veya değişimiyle bozulmakta; tevhidin doğru ve düzgün olmasıyla da varlık bulmakta ve fonksiyonlarını düzcünce devam ettirebilmektedirler. Bütün peygamberlerin de tevhid hakikatıyla gelmeleri de bunun önemini gösterir. Mâtürîdî'ye göre aslında insan, kendisine "en aziz/en değerli şey"⁴⁴ ve bir lütûf olarak verilen aklını kullanarak evrene baktığında, gözlemlediğinde bu tevhid delillerini idrâk eder. Çünkü tabiatın yapısında tevhid delilleri mevcuttur.⁴⁵ Gece-gündüz Allah'ın vahdâniyet ve ulûhiyyetine delâlet ederler.⁴⁶ Gece, gündüz, güneş ve ay'ın birbiriyle uyumlu âhenk içinde olması tevhid ve vahdaniyet delilleridir.⁴⁷ Gökten suyun indirilmesi, yeryüzünü ölümden sonra ihyâsı, bitkilerin çıkarılması, Allah'ın zâtî hikmetine, tedbirine, kudretine ve ilmine delâlet etmektedir.⁴⁸

Mâtürîdî, "Hakîm"i açıklarken Allah'ın yarattıklarını yaratmada hâkim, yaratmada vahdaniyetine delâlet ettiğini belirtir.⁴⁹ Evrendeki bu düzen, hikmet ve nizam tevhide ve Allah'ın vahdâniyetine de delâlet eder. Allah'ın birliği hakkında klasik kelâm ilminde söz konusu olan burhan-ı temânu/*temanü delili'nin* farklı versiyonlarından hareketle Mâtürîdî, birden fazla ilah varsayılması durumunda ortaya çıkabilecek ihtimaller üzerinde durarak, anlaşma, rekâbet, cehâlet ve acziyet gibi niteliklerin ulûhiyet ve rubûbiyetle bağdaşmayacağını vurgular.⁵⁰ Mâtürîdî'ye göre "*her çocuk İslâm fıtrâtı üzere doğar*"⁵¹ beyanının, Kur'ân'da zikri geçen İblis'in işi karıştırmasından önce, herkesin tevhid inancını benimsemesini ve ilâhî vahdâniyetin subûtunu gerektirdiğini söyler.⁵² Bütün ruhlar Allah ile yaptıkları Elest Bezmi'nde "kelû belâ"⁵³ diyerek bu gerçeği ikrâr etmişlerdir. İslâm'da tevhid ilkesinin önemine binaen zihni tevhid için ezanın günde beş defa okunmasının yanısıra ameli tevhid için her gün kılınan beş vakit namazda "yalnız Sana kulluk/ibadet eder ve yalnız Senden yardım dileriz" denilerek Elest Bezmi'ndeki misâkı içeren Fatiha'nın okunması istenmiştir.⁵⁴ Çünkü Fatiha'da tevhid ilkesi yani ibadeti O'na özgü kılmak ve bunda samimi davranmak türünden olmak üzere kullar

⁴² Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 37 vd.

⁴³ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIII, 283.

⁴⁴ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II, 23.

⁴⁵ Mâtürîdî, *Tevhid*, s.138-9, 169, 170.

⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VI, 473, 474, VIII, 30, 31, 138, 516-7.

⁴⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, X, 7, 106-7.

⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IX, 84-5, IX, 217.

⁴⁹ En'am, 6/83, Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IV, 152.

⁵⁰ "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök, (nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti. Arş'in Rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir." Enbiya, 21/22; Bkz. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, tahk. F.Huleyf, İstanbul, 1979, s. 21; *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IX, 269-70.

⁵¹ Bkz. Buhârî, *el-Camiu's-sahih*, Çağrı Yay., İstanbul, 1981; Cenâiz 92, Müslim, *es-Sahih*, Çağrı Yay., İstanbul 1981, Kader 25, Ebû Davud, *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul, 1981, Sünnet 17.

⁵² Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 465.

⁵³ A'raf, 7/172.

⁵⁴ Bkz. B.Topaloğlu-İ.Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İsam, İstanbul, 2010, "tevhid" madd., s.319.

için gerekli olan hususlar vardır.⁵⁵ “Yalnız sana kulluk ederiz” ifadesiyle tevhid ilkesinin her an hatırlanması esastır. İbn Abbas (ö. 68/687)’in “Kur’ân’da yer alan bütün ibadet kavramları tevhid manasına gelir” demesini Mâtürîdî delil olarak şöyle izâh eder: Kulun bütün ibâdetlerinde Allah’ı tek ilah olarak tanınması ve hiç kimseyi O’na ortak koşmayıp kulluk görevini Allah’a münhasır kılması gerekir. Böylece kul hem ibâdetinde hem de diğer bütün Allah rızası odaklı davranışlarında tevhid ilkesini de uygulamış olur.⁵⁶

İlk yıllarda İslâm’ın yayılması savaş ile değil, ilim ve hikmetin, imân ve Kur’ân hakikatlerinin intişârı ve kalplere gönüllere yerleşmesi ile olmuştur. Çünkü imân ve tevhid kalplere irâdi olarak yerleşmekle hikmetini bulur ve ameller ile yansımaları olur. Mâtürîdî’ye göre dünyada hak ve hakikata kapalı diğer bir deyişle aklını kullanmayıp imâna ve tevhide kapalı olanlar âhirette de kör olacaklar yani güzelliklere, rahmete ulaşamayacaklardır.⁵⁷ İslâmın tevhid ilkesine bağlı Allah tasavvuru ve Kur’ân’ın öngördüğü tevhid akîdesine bağlı olan mü’min, müslüman, muttaki, salih, veli, şehit, sıddık, nebi ve rasûller için Allah, bir ebedî ikâmet yeri yani cennet hazırlamıştır.⁵⁸ Hak ve hakikata açık ve tevhid ilkesine bağlı ama hata yapan kulları için de çeşitli bağışlanma yollarını göstermiş, hikmeti icabı şefaati da koymuştur. Mâtürîdî’ye göre tevhid ehli cehâletle yapılan davranışı için ölmeden önce tevbe ederse Allah onu bağışlar.⁵⁹ Yine O, Tevhid ehline Allah’ın izni ve fazlıyla şefaati olunabileceğini söylemektedir.⁶⁰ Şefaatin bir hikmeti de kulun imtihan dünyasında her durumda tevhid ilkesini unutmamasıdır. “Bil ki Allah’tan başka ilah yoktur”⁶¹ ifadesi her an her halde ihlâsla tevhid ilkesine Hz. Peygamber’in vâkîf olduğunu ve ümmetinin de her an unutmaması gereğine işâret eder.⁶² Dünya ve âhirette kurtuluşa, huzûr ve mutluluğa sevkeden tevhid inancının düzgün bir şekilde gelecek nesillere aktarılmasını isteyen Mâtürîdî, her müslümanın çocuğuna, tevhidi ve yaratıcıya imânî öğretmesi farzdır, der.⁶³ Mâtürîdî’nin Allah tasavvuruna kaynaklık edenlerin; işlevsel akıl, vahiy, bilgi ve hikmet olduğu da söylenebilir.⁶⁴ Dolayısıyla Mâtürîdî düşüncesinde tevhid ve imân, kulun olmazsa olmazı, akâid, ibâdet ve ahlâk ekseninde dîni hakikatlerin esası ve kişinin bilmesi ve idrâk etmesi gereken en birincil kulluk görevidir.

B. İhlâs Sûresi’nde Allah Tasavvuru ve Tevhid

Mâtürîdî’ye göre Mekkeliler Hz. Peygamber’e; "Rabbini bize tavsif et/tanıt" diye istekte bulunmuşlar, Allah ve sıfatları hakkında bir takım sorular sormuşlardı. İnanmayanların kalp ve zihindeki şüphelerini gidermek üzere de İhlâs Sûresi nazil oldu.⁶⁵ Bu sûrede anlatılan hikmet ve hakikatlerle, zihinlerde oluşan ve oluşabilecek inkâr ve şirk nitelikli bu tip sorulara cevaplar bulunmasının yanında kulda Allah ile ilgili doğru ve tutarlı tasavvurların özetle oluşması

⁵⁵ Bkz. Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, I, 11.

⁵⁶ Bkz. Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, I, 19.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, VII, 318.

⁵⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, VI, 348, X, 487; *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, IX, 29.

⁵⁹ Bkz. En’am, 6/54; Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s Sünne*, IV, 95.

⁶⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s Sünne*, IV, 7.

⁶¹ Muhammed, 47/19.

⁶² Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, I, 203; XIII, 400-401.

⁶³ Bkz. Şükrü Özen, “Mâtürîdî”, *Diyânet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2003, XXVIII, 164.

⁶⁴ Bkz. Osman Oral, “Mâtürîdî’de Akıl ve Yaratılış Hikmeti”, Necmettin Erbakan Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Konya, 2015, sy. 40, s. 139 vd.

⁶⁵ Tirmizi, *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul, 1981, Tefsir, İhlas, 3361, 3362.

hedeflenmiştir.⁶⁶ Burada insanların zihinlerine takılan ulûhiyet ve Tanrı tasavvuru ile akla gelebilecek bütün sorulara Hz. Peygamber tarafından cevap verilmektedir. Bu sûredeki gibi tevhid ve Allah tasavvuru ile ilgili sorulara da akıl ve hikmet üzere cevap verilmelidir.⁶⁷

Mâtürîdî'ye göre muhatapla güzel söz ve sağlam delillerle, affedici bir tavırla kızmadan, iyiliklerle muâmele ve mücâdele edilmelidir. Yani Allah'ın dinine hüccet ve burhanlarla da'vet et. Bir başka tabirle "hüccet ve burhanlarla Allah'ın dinini, onlara ilzam et. Tâ ki onlar bunu (kendi ağızlarıyla) ikrâr etsinler."⁶⁸ Kur'ân'ın üçte biri değerinde olduğu bildirilen İhlâs Sûresi,⁶⁹ Kur'ân'ın üç ana konusundan -*Tevhid, Nübüvvet ve Âhiret*- biri olan tevhid, bu sûrenin anlatmak istediği, inanç motiflerini iyice kavrayan ve itikad tasavvurlarını bunlarla oluşturan bir müslüman, Kur'ân'ın vermek istediği tevhid ve akâid anlayışını özetle de olsa benimsemiş olmaktadır. Kur'ân'daki diğer konular, bu sûredeki tevhid özeti ilkesine dayandığından Kur'ân'ın üçte biri değerinde olduğu ifade edilebilir.⁷⁰

B.1. Allah'ın İsimlerinden Biri; HU

Tek varlığı gösteren işâret zamiri olan hû (هُوَ), Mâtürîdî'ye göre Allah'ın zâtına raci olduğu kabul edenlere göre Hz. Ali'nin duâsında zikrettiği gibi ezeli ve ebedî isimlere işâret ettiği için Allah'ın en büyük isimlerinden biridir.⁷¹ Hu ismi, ahadiyete samediyete işâret eden isimdir. "*Hu (O) Allah ki Ahad'dır ve Samed'dir*", denilmiştir.⁷² Hu, bütün eksikliklerden uzak olan Allah'tır. Ezeli ve ebedî, hiçbir şeye benzemeyen vahdaniyeti gerektiren O'dur. O, zatıyla ahaddir. Allah'ın Hû ismiyle yalnız O'nun zâtı istenir. "Hu" ismi işâretiyle önce tenzih vurgulaması vardır, sonra da Allah, samed, vahdaniyet, muhalefetün lil havadis gibi isim ve sıfatlarına işâret edilir. Hu özelliği ile var olan bir şey yokluğu asla kabul edemez. O halde Hu (O) Allah, es-Samed, bütün yönleriyle mutlak anlamda Vacibu'l-Vücut olan Allah'tır.⁷³

84

Mâtürîdî'nin açıklamasına göre bir rivayette⁷⁴ Hz. Peygamber'in bir duâsında Allah'ın tâhir ve ve zâtına işâretle "Hu" ile tevessül ettiğinde Allah'ın kabul ile mukabelede bulunacağı da bildirilir.⁷⁵ Mâtürîdî'ye göre İhlâs Sûresi'ndeki "Hu" ezeli ve ebedî olan, bir ve tek, hiçbir şeye muhtaç olmayıp herşeyin kendisine muhtaç olduğu samed Allah'tır. Bu mânâda her şeyi yaratan Hu'dur, hayata kavuşturan ve öldüren Hu'dur, sürekli hayat boyutlarına dönüştüren, güldüren ve ağlatan Hu'dur.. gibi ezeli ve ebedî isim ve sıfatlarına O kelimesiyle âyetlerde işâret edilir. Mâtürîdî, Allah'a "Şey" denebileceği gibi⁷⁶ "Hu" da denilebileceği görüşünde olduğu söylenebilir.

Hu ism-i şerifi Mâtürîdî'ye göre kendisinden sonra gelen Esmâü'l-Hüsna'dan; Ahad, Samed, çocuğu ve babası olmayan, hiçbir şeyin O'na denk olmadığı Allah tasavvuruna işâret

⁶⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, XVII, 376 vd.

⁶⁷ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 370.

⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VII, 62.

⁶⁹ Bir rivâyet şöyledir: "İhlâs sûresi Kur'an'ın üçte birine denktir." Buhârî, *Tevhîd* 1.

⁷⁰ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 381.

⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 370 vd.

⁷² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 370 vd.

⁷³ İbn Sînâ, "Tefsiru Sureti İhlas", *Sırat-ı Mustakim*, c. 5, sy. 106, Dersaadet, İstanbul, 1326, s.22 vd.

⁷⁴ İbn Mâce, *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul 1981, Duâ 7-9.

⁷⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 371 vd.

⁷⁶ Bkz. Mâtürîdî, *Tevhid*, s.64.

ettiğinden Allah'ın en büyük isimlerinden biridir, İhlâs Sûresi'nde de Allah'ın eşi ve benzeri olmayan vahdaniyetine ve samedâniyetine delâlet etmektedir.⁷⁷

B.2. Tek ve Bir Allah Tasavvuru; *Ahad*

Mâtürîdî'ye göre İhlâs Sûresi'nde "*Allah Ahad'tır*"⁷⁸ ifâdesi ibâdet edilmeye lâyık yegâne mâbud; Allah olduğunu zihinlere yerleştirir. Allah tasavvurunun ibadet ve boyun bükmeye lâyık olan yegâne varlığa işaret edilmesinin hikmeti, "İbâdet edilmeye lâyık olan tapınılması gereken varlık (ey müşrikler) sizin taptığınız putlar ve kutsiyet atfettiğiniz nesnelere değil, kendinden başka tanrı bulunmayan tek ve bir Allah'tır", demektir.⁷⁹ Allah'tan başka ilah olmadığına göre nasıl olup da insanlar tevhidden küfre, Peygamber ve Kitâb'a inanmayarak küfre, şirke çevrilebilirler.⁸⁰ Mâtürîdî'ye göre Allah'tan başka her şey bütün yönleriyle yaratılmıştır. Eğer Allah'ın onlardan birine benzerliği bulunsaydı, bundan dolayı kendisinden ezellilik, diğer nesnelere de yaratılmışlık düşmüş olurdu.⁸¹ Mâtürîdî'ye göre Kur'ân'ın ilk muhatabları olan araplar yaratıcının ve ilahın mevcudiyetini kabul ettiklerine şu âyetler delildirler: "*Onlara, "gökleri ve kim yarattı?" diye soracak olsan mutlaka "Allah" diyecekler*"⁸²; "*Yedi göğün ve azametli arşın sahibi ve yöneticisi kimdir? diye sor, mutlaka "Allah" diyeceklerdir*"⁸³; "*Her şeyin idaresini elinde tutan, koruyup kollayan, fakat kendisinin korunmasına gerek bulunmayan kimdir, eğer biliyorsanız? diye sor, "Allah" diyeceklerdir*"⁸⁴

Mâtürîdî'ye göre bu âyetler Kur'ân'a ilk muhatap müşriklerin Allah'ın varlığını kabul ettiğini, onların Allah'ı bildiklerini, Allah diye kabul ettikleri varlığın tasavvurunda niteliklerin düzgün bir şekilde idrâkinin asıl olduğunu belirtir.⁸⁵ Yani yerleri ve gökleri yegâne yaratan, yöneten, idare eden, kendisinin hiçbir şeye ihtiyacı olmayan bir ve tek Allah tasavvurudur. Mâtürîdî'ye göre O Allah zatıyla yaratıcıdır, zatıyla Rahmân ve Rahîm'dir. Ezelde bu isimle vasıflanmıştır. Kâinatta bu rahmet ve vahdaniyyetinin izlerini gözlemleyebiliriz. Allah yaratma işinde ahaddir. Meselâ Zeyd ayakta dur, denildiğinde Zeyd'in şu anda işinin ayakta durmak olduğu anlaşıldığı gibi Allah'ın ahad olması da Allah'ın şu anda yaratma işinde ahad olduğunu gösterir.⁸⁶ O, hak ilah olmada vahiddir. Bir başka açıdan ahad, Allah'ın zâtı bakımından, vâhid ise sıfatları bakımından bir ve tek olduğunu anlatır. Mâtürîdî'ye göre Allah ismi, hiçbir kelimedenden türemeyen, hiçbir dilde anlam verilemeyen hak yaratıcının ve ibadet edilen varlığın öz ismi olup her konuya bu isimle başlanılan en büyük isimdir.⁸⁷

"*Hevâsını kendisine ilâh edinen kişiyi gördün mü?*"⁸⁸ âyetindeki gibi hevâ gerçek ma'bud değildir. Hak mabud, ezeli ve ebedî olan Allah'tır. Rahmân ve Rahîm gibi ezeli ve ebedî sıfatlar hep Allah isminin içindedir. Allah ismi, dönemler ve çağlar geçse de değişmeyen isim olup, hiçbir anlamdan üretilmeyen bir isimdir. Ezeli ve ebedî sıfatlarla vasıflanan Allah, eşyanın

⁷⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 371.

⁷⁸ İhlâs, 112/1.

⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 152.

⁸⁰ Fatır, 35/3; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XII, 12.

⁸¹ Bkz. Mâtürîdî, *Tevhid*, s.45.

⁸² Lokman, 31/25; Zümer, 39/38.

⁸³ Mü'minun, 23/86-87.

⁸⁴ Mü'minun, 23/88-89.

⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 352.

⁸⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 376.

⁸⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 372.

⁸⁸ Furkan, 25/43.

O'nunla var olduğu ve olacağı, din gününün maliki,⁸⁹ her şeyin Rabbidir.⁹⁰ Müşrikler, Allah'a yakınlaşmak için putlara taptıklarını söylerler. Bu ilah tasavvurunun yanlışlığı şöyle dile getirilir. “Biz, putlara sadece bizi Allah'a yakın bir makama yaklaştırmaları için tapıyoruz.”⁹¹; “Bunlar, Allah katında bizim şefaathçılarımızdır, diyorlar.”⁹²; “Çirkin bir fiil yaptıklarında, “Biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk, Allah da bize bunu emretti” derler. De ki: “Şüphesiz, Allah çirkin işleri emretmez. Siz bilmediğiniz şeyleri Allah'ın üzerine mi atıyorsunuz?”⁹³

Mâtürîdî'ye göre İslâm'ın Allah tasavvurunda Allah asla kötülüğü de emretmez. Kötülüklerle O'na asla yaklaşıp rahmeti beklenmez. Rasulullah'a uyulduğu takdirde Allah'a yakınlaşıp yani rahmeti umulabilir. Meselâ anlaşmazlıkları Hz. Peygamber'e sunmak, Allah'ın dinine, Allah yolunda olmaya yardım etme ve Hz. Peygamber'in sünnetine uyma mecazen Allah'a uymadır. Mâtürîdî şu âyetleri bu görüşüne delil olarak sunar: “Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin.”⁹⁴; “Eğer siz Allah'a yardım ederseniz..”⁹⁵; “Muhakkak ki onlar, sana tâbî oldukları zaman Allah'a tâbî olurlar.”⁹⁶ Böylece kul ile Allah ile alışveriş yapar, kul Allah'a yardım ettiğinde Allah da ona yardım eder, rahmetine yaklaşır.⁹⁷

İnsanın kendi düşünce ve anlayış alanına Yaratıcı'yı yaklaştırması ve Allah tasavvurunun ancak isim ve sıfatlar yardımıyla olabileceğini söyleyen Mâtürîdî'ye göre Allah'ın özelliklerini tanımak için kâinatı gözlemlemek yeterli olabilmektedir. Allah'ı tanımak ve ispatlamak da ancak sıfatlar yoluyla mümkün olabilmektedir.⁹⁸ Mâtürîdî'ye göre vâhid ve ahad kelimeleri Allah'a izafe edildiğinde, bölünmesi ve sayısının artması/tekessürü mümkün olmayan bir, tek, yegâne varlık anlamını içerir. Buradaki vahid olma herhangi bir sayının ilk basamağı anlamında bir değildir; Allah'ın eşi, benzeri ve dengi bulunmadığı anlamında vahiddir.⁹⁹ Mâtürîdî, bir bilgeye “vahid'in anlamı” sorulmuş, o da şöyle cevap vermiş diyerek vâhid'in anlamını açıklar:

“Vahid'in dört mânâsından birincisi, katlanamayan küll, ikincisi; ikiye bölünemeyen cüz, üçüncüsü bölünemeyenin fevkinde ve katlanamayanın dînunda –çünkü küllün ötesinde bir şey yoktur- bulunması sebebiyle her ikisine de ihtimal taşıyıp arada kalan, dördüncüsü de bu üçünün, sayesinde var olduğu şey/Yaratıcı O'dur. Fakat hüviyeti bilinen bir o değildir, mahiyeti bilinmekten daha gizlidir. O varlık ki mahiyetini anlatacak dil lal kesilmiş, ifade bocalamış, akıllar âciz kalmış, anlayışlar hayrete düşmüştür. İşte O, âlemlerin yaratıcısı ve geliştiricisi olan Allah'tır.”¹⁰⁰

Vahid olan Allah, bir başkası kendisine ilave edildiğinde iki olan anlamında bir değildir. O'nun hiçbir benzeri olmamasıyla bir ve tekdir. Allah bir, hep bir, daima bir ve O, sayı üstü birdir. O, el-Vahidü'l-Ahad'dır. Yani şeriki, misli, benzeri, şekli ve zıddı olmayan, bütün

⁸⁹ Bkz. Fatıha, ¼.

⁹⁰ Bkz. En'am, 6/164; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XVII, 372-3.

⁹¹ Zümer, 39/3.

⁹² Yûnus, 10/18.

⁹³ A'raf, 7/28.

⁹⁴ Nisa, 4/59.

⁹⁵ Muhammed, 47/7.

⁹⁶ Fetih, 48/10.

⁹⁷ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XVII, 375-6.

⁹⁸ Bkz. Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 68.

⁹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XVII, 377-8.

¹⁰⁰ Mâtürîdî, *Tevhid*, s.69; *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XVII, 377.

ihtiyaçlardan münezzehe olandır.¹⁰¹ Mâtürîdî, gıda maddelerinin kendi başlarına yararlı olamayacağını belirterek, *Allah'ın yarattığı nice gıda maddesi vardır ki canlıyı semizleştirir, bir diğeri ise, kişi ömrü boyunca onu yediği halde kendini hissettirmez,*¹⁰² der. O, dut ağacının yaprağını hayvanlar yerse de her birinden ipek böceği gibi başka şeyler de çıktığı gibi bunu bu şekilde hikmet sahibi yaratıcının işi olduğunu söyler. Meyvalar ve diğerleri de böyle olduğunu bu husus da sözü edilen fonksiyonların gıdaların etkisiyle oluşmadığını kanıtlar. *Gıdalar cansızdır, her şeyi hakkıyla bilen bir yöneticinin idaresi olmaksızın fonksiyoner hale gelmeleri ihtimâl dâhilinde değildir. Hikmet sahibi yaratıcının fiilleri ile oluşmaktadır,*¹⁰³ diye de yaratıcının birliğini ve hikmetini delillendirir. Mâtürîdî akıl olmayan gıdaların bu işlevinin bir başkasının müdahalesi olmadan hikmetli bir şekilde olamayacağını aklî delil olarak sunar. Allah, mürekkep ve bileşik olmamak, değişik parçaların terkibinden Allah'ın ahad olmasının bir mânâsı da rütbe ve derecede benzerinin bulunmamasıdır. Bu da ilah ve yaratıcı olmaktır. O Allah yaratmada, rızık vermede, rablikte de birdir.¹⁰⁴ *“Bil ki Allah'tan başka ilah yoktur.”*¹⁰⁵; *“Allah her şeyin yaratıcısıdır”*¹⁰⁶; *“Allah'tan başka yaratıcı mı var”*¹⁰⁷ gibi âyetlerde bir ve tek olan Allah tasavvuru anlatılır.

Allah mü'minin özelliğini anlatırken *“Onlar ki başlarına bir musibet gelince, hepimiz Allah'ın kullarıyız ve eninde sonunda O'na dönüş yapacağız” demenin bilincini yaşarlar*¹⁰⁸ âyetinde Mâtürîdî, musibet ânında kulun tevhid inancına sığınıp dayanmasının yolunu gösterdiğini söyler. O'na göre tevhidin özü budur. Yani kulun Allah'ın verdiği hükümde kendisine özgü bir tedbir ve çözüm şeklinin olmayacağını dile getirilişi, kulun kendi varlığını ve buna âit olan her şeyi dilediği gibi tasarrufta bulunması için Allah'a teslim edilişi olmaktadır. Mâtürîdî, Allah'ı hakkıyla bilen, O'nun her şeyden müstağni oluşunu, hükümrânlığını, sonra da kudretini, yaratmanın da emretmenin de O'na âit oluşu çerçevesindeki hâkimiyetini takdir eden kimse fiilinin hikmet ve adâlet dâiresi dışına çıkarmayacağını elbette kabul eder,¹⁰⁹ diyerek Allah'ın Zâtı'yla Adil, Alîm, Hakîm ve Ganî olduğunu da açıklar.¹¹⁰

“O Allah Ahad'dır” ifadesi İslâm öncesi müşrik arapların putlarını reddettiği gibi Allah'ın sıfatlarında teşbih ve teşcim fikirlerini çağrıştıran Elohim ve Yehova isimleriyle Yahudiliği ve Allah ile birlikte Hz. İsa ve Rûhul-kudüs'ü (Baba-Oğul-Kutsal Ruh) de tanrılaştıran Hıristiyan teslis inancının yanlışlığını düzeltir. Bir, benzersiz ve müstağni olma gibi özelliklere hâiz tevhid'e ters düşen bütün inançları bâtil ilân eder. Böylece ahad, Allah'ın zâtı, vâhid ise nitelikleri/sıfatları/özellikleri yönünde bir ve tek olduğuna delâlet ederler.¹¹¹

¹⁰¹ Ebû Hamid el-Gazâlî, *Esmâü'l-Hüsna Şerhi*, çev. M. Ferhat, Ferhat Yay., İstanbul, 2005, s.159;

Fahreddin er-Râzî, *Levâmiu'l-Beyyinât Şerhu Esmâillâhi Teâlâ ve's-Sıfât*, Mısır; y.y., 1905, s.229 vd

¹⁰² Bkz. Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 44.

¹⁰³ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 44-5.

¹⁰⁴ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 44-45.

¹⁰⁵ Muhammed, 47/19.

¹⁰⁶ Zümer, 39/62.

¹⁰⁷ Fatır, 35/3.

¹⁰⁸ Bakara, 2/156.

¹⁰⁹ Mâtürîdî, *Tevhid*, s.276.

¹¹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 280.

¹¹¹ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XVII, 377-9.

B.3. Bütün İhtiyaçlar İçin Başvurulacak Yegâne Allah Tasavvuru; Samed

Mâtürîdî'ye göre İhlâs Sûresi'nde "Allah Samed'dir"¹¹² ifadesiyle Allah tasavvuru Samed niteliği ile bütün ihtiyaçlar için başvurulacak yegâne varlığın samed olan Allah olduğu vurgulanır. İhtiyaç anında kendisine sığınılan, dayanılan şeye denilen samed, Allah'a nisbet edildiğinde zatı itibarıyla Vacibü'l-Vücub olan Allah infisalden, tebayünden ve diğerlerinden tesirinden uzak olmasıyla Samed'dir.¹¹³ Arzu ve ihtiyaçların karşılanması için herkesin O'na yöneldiği, yaratılmışlara has acizyet ve ihtiyaçlardan münezze müstağni, O Samed ki varlık sahasına çıkmak için babaya, oğula muhtaç olmayan müteal varlık Allah'tır. Mü'minin ümidini, korkusunu ve yerine getirilmesini istediği bütün ihtiyaçlarını yaratıklardan uzaklaştırıp Samed Allah'a arzetmesi gerekir. "Ey insanlar! Allah'a muhtaç olan sizsiniz. Allah ise kimseye muhtaç değildir"¹¹⁴ ifadesi bu gerçeği anlatır.¹¹⁵

Mâtürîdî'ye göre "O, gökleri ve yeri örnekleri yokken yaratandır. O'nun bir eşi olmadığı hâlde, nasıl bir çocuğu olabilir? Hâlbuki her şeyi O yarattı. O, her şeyi hakkıyla bilendir."¹¹⁶ âyetinde işaret edildiği gibi eşi ve benzeri ve çocuğu olmamakla, âileye ihtiyacı olmayan Samed olan Allah tasavvuru zihinlere yer edinilmesi istenir. O Allah ki kendisine yönelinen, ihtiyaçların giderilmesi için başvuru yegâne varlıktır. Mâtürîdî, hemen sonrasında gelen "O'ndan çocuk olmamıştır/kimsenin babası değildir ve kendisi de doğmamıştır/kimsenin de çocuğu değildir, ifadesinin baba ve oğulun acizyet ve ihtiyaçlar içinde olduğundan "başkalarına ihtiyacı olan nasıl samed olabilir? diyerek doğan ve batan/fani olan varlıkların samed olamayacağını açıklar.¹¹⁷ Ahad ve Samed olan Allah, bütün varlıkları yokken ilmi, irâdesi, kudreti ve hikmetiyle yaratmış, onların hepsine de doğma ve doğurulma gibi yaratılış özelliği kazandırmış, sırf keremiyle en mükemmel sûreti vermiş, rızık, giyinme, barınma gibi şeylere muhtaç yaratmıştır. Mâtürîdî, evlenmeye, bilgi, duyma ve görmeye ihtiyaç duyan eksiktir. Samed Allah evlad edinmemek ve baba olmamakla bütün bu arzuları nefyeder. O'nun ilmi, hikmeti, irâdesi, fiili ve yarattıkları hiçbir şekilde yaratılmışlarda olduğu gibi değildir. Çünkü O, ahad, samed, dengi ve varlığında, zâtında ve sıfatlarında eşi ve benzeri olmayan mutlak varlıktır, der.¹¹⁸

Madde âleminde bulunan her varlığın mutlaka bir mekânda olduğunu, bir yer işgal ettiğini gören insan, varlığı düşünülen her şeyin mutlaka bir yer ve mekânda olacağını vehmeder. Gerçekte ise maddî olmayan Samed olan bir varlığın yer ve mekâna muhtaç olmadığı aklen de sabit olur.¹¹⁹ Bu manasıyla Allah'ın es-Samed ism-i şerifi teologların Allah'ın mutlak anlamda başka hiçbir şeye muhtaç olmadan zâtı ile kâim olması demek olan "kıyam bi nefsihi" sıfatının içeriğini de hatırlattığı söylenebilir.

B.4. Çocuğu ve Babası Olmayan, Hiçbir şeyin O'na Denk Olmadığı Allah Tasavvuru

¹¹² İhlâs, 112/2.

¹¹³ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 378.

¹¹⁴ Fâtır, 35/15.

¹¹⁵ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 19; XII, 27-8.

¹¹⁶ En'am, 6/101.

¹¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 379.

¹¹⁸ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 379 vd.

¹¹⁹ Abdülkahir el-Bağdâdî, *Esmâ ve Sifât*, Râşid Efendi Kütüphanesi, Kayseri, trs., nr. 497, vr. 127b-128a; Gazâli, *Esmâü'l-Hüsna*, s.160.

Mâtürîdî'ye göre Allah “O’ndan çocuk olmamıştır/kimsenin babası değildir ve kendisi de doğmamıştır/kimsenin de çocuğu değildir”¹²⁰ ifadesiyle şirkin ve küfrün her çeşidi nefyeder. Bu, şirke alâkalı birçok yanlış ve tutarsız Allah tasavvurlarına da cevap teşkil eder. *Birincisi* zihne gelebilecek varlık sahasına çıkabilmesi için insanlar gibi anne, baba’dan doğmadığı, *ikincisi* Allah’ın insanlar gibi çocuk ve eş sahibi bir varlık olmadığı bildirilir. Bu, doğuran, bölünen, taşan ve değişikliğe uğrayan Firavunların, Nemrudlar gibi yaratılmışların asla ilah olamayacakları ve Allah’a denk olamayacakları bildirilir. Hristiyanlığın ilah tasavvuru baba, oğul ve kutsal ruh ile ilgili tasavvurları reddedilir, Allah’ın lizâtihi vâcib, ezeli, kadîm ve gerçek varlık olduğu vurgulanır. Doğup batan aya, yıldıza, cinlere, tabiata ve güneşe tapanların şirkleri ile ilgili tüm tasavvurlar bu ifadeyle nefyedilir.¹²¹

“Onlar, Allah çocuk edindi, dediler. Haşa! O, hiçbir şeye muhtaç değildir”¹²² âyetinin te’vilinde Mâtürîdî, Yahûdî ve Hristiyanların Allah’ın birinden doğduğu ve birinin oğlu olduğu iddialarına cevap mahiyetinde “Aziz ve Celil olan Allah, hâşâ! O hiçbir şeye muhtaç değildir. Yani O kimseyi doğurmamış ve kendisi de kimseden doğmamıştır, buyurarak, zâtını onların söylediklerinden tenzih ettiğini söyler. Allah şöyle buyurur: “O’ndan çocuk olmamıştır/kimsenin babası değildir ve kendisi de doğmamıştır/kimsenin de çocuğu değildir”¹²³ Mâtürîdî’de dünyada herkes başka birinden doğmuş veya kendisi doğurmuştur; bütün yaratıklar böyledir. Allah ise kendisinin hiç kimseyi doğurmadığını ve hiç kimseden doğmadığını haber vermektedir. Allah göklerin, yerin ve ikisi arasındaki her şeyin hükümranlığı kendisine âit olduğuna ve herkes onun kulu olduğundan, O’nun çocuğa filan hiç ihtiyacı yoktur. Çünkü O, zengindir; göklerin ve yerin mülkiyeti O’na aittir.¹²⁴

Mâtürîdî’ye göre Allah birdir, eşi ve benzeri yoktur, dengi de mevcut değildir, bu, “Hiçbir şey O’nun dengi değildir”¹²⁵ sözün yorumudur. Çünkü dengi ve benzeri bulunan her şey çokluk statüsüne girer ve iki sayı ile başlar.¹²⁶ Allah’ın “Bir” olması, bütün yönlerden benzerinin olmaması ve hiçbir şekilde bölünmeyi ve ortaklığı kabul etmeyen “Birlik” olduğudur. Bu fikri Ebû Hanîfe’de de görürüz: “Allah, aded/sayı yönüyle değil, ortağı olmaması yönüyle birdir”¹²⁷ demektedir.

“Yer üzerinde bulunan her canlı fânidir. Ancak azâmet ve ikrâm sahibi olan Rabbinin zâtı baki kalacaktır”¹²⁸ âyeti yarattığı her şeyin fâni ve yok olacağına, zâtının ve tevhid inancı doğrultusunda yaşayanların mükâfatlarının yok olmayıp karşılık bulacağına işaret etmektedir.¹²⁹ Böylece Allah, fâni olmayan bir tanrı tasavvuru resmeder. “O, hem evveldir, hem âhirdir, hem zâhirdir, hem bâtındır. O her şeyi kemâliyle bilendir”¹³⁰ âyeti O’nu anlatır. Duyu ve hayâllerle

¹²⁰ İhlas, 112/3-4.

¹²¹ Bkz. Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, XVII, 379 vd.

¹²² Yûnus, 10/68.

¹²³ İhlas, 112/3-4.

¹²⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, VII/85.

¹²⁵ Şura, 42/11.

¹²⁶ Bkz. Mâtürîdî, *Tevhid*, s.44.

¹²⁷ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-Ekber*, s. 70.

¹²⁸ Rahmân, 55/26-27.

¹²⁹ Bkz. Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, XIV, 268-9.

¹³⁰ Hadid, 57/3.

idrâk edilemeyen aşkın varlık olmasıyla bâttır. İnsanın kendi nefsinde ve kâinattaki âyet ve hüccetlerle zâhirdir.¹³¹

“Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir”¹³² Akla, hayale gelen ve zihinde canlanan yaratılmış ve değişken olan her şeyden uzaktır. Eğer değişkenlik ve hudûs olsaydı ulûhiyyet sıfatları düşerdi. Mümaselât ve müşabehât yani O'nun denkliği ve benzerliği muhaldir.¹³³ Bu sûrede hiçbir şeyin Allah'a benzemediği, O'nun şerikinin olmadığı, anne, baba, evlât ve yardımcısının bulunmadığı, denginin düşünülmemeyeceği anlatılır. Bu, kelâm âlimlerinin *muhalefetü'n lil havadis* ile *kıyam bi nefsihi* sıfatlarını akla getirmektedir.

SONUÇ

Türk ve İslâm dünyasının yetiştirdiği Ehl-i Sünnet âlimi Mâtürîdî (ö.333/944), Allah tasavvuru ve İslâm'ın en üstün derecesi tevhid ve imânın öz bir şekilde izâh edildiği İhlâs Sûresi'nde zihinlerde oluşabilecek Allah ve sıfatları ile ilgili bütün suallere cevap verildiğini belirtir. Yine O'na göre tevhid inancı, Kur'ân'ın âyetleriyle açıkça vurgulanan en önemli temel ilkelerden biridir. Böylece Mâtürîdî'nin, Allah'ın varlığı ve sıfatlarıyla ilgili görüşlerini *tevhid*, *tenzih* ve *hikmet* ilkeleri ekseninde temellendirdiği görülür. Tenzih anlayışında, Allah ile başka herhangi bir şey arasında benzerlik/teşbih ve O'na şekil, cisim verme/teccim düşüncesine Allah'ın niteliklerini inkâr etmeksizin karşı çıkar. Hikmet prensibin de bir ve tek olan Allah'ın ezeli ve ebedî “hikmet” ismi ve sıfatı olduğu temelinde hâkim yaratıcının fiillerinin hikmet üzerine olduğu ve her şeyi hikmetle yarattığı şeklindedir. Mâtürîdî'ye göre Allah insanı en aziz şey olan akıl ve özgür irâde vermek sûretiyle yaratmış ve kâinatı onun emrine vermiş, Yaratıcısının varlığına ve birliğine inanma yeteneğiyle onun zihnine tevhid inancını kabul etme ve hamdetme, nimetlere şükretme bilincini de yerleştirmiştir. Evreni ve içindekileri hikmetle görmek, Allah tasavvurunu isim, sıfat ve fiillerdeki tevhidi ve hikmetleri tanımak, evreni ve oluşumdaki tevhidi akli kullanarak tefekkürle idrâk insanın yaratılış hikmeti ve kulluk görevidir.

Mâtürîdî'ye göre tevhid diye anılan İhlâs Sûresi'nde öğretilen Allah tasavvurunda “es-Samed”, hiç kimseye muhtaç olmayıp her şeyin varlığını kendisine muhtaç olduğu Allah'tır. Samed, doğrudan doğruya “Hu” isminin işâret ettiği Allah'ın “Ahad” adının, daha sonra gelen âyetler de “Samed” adı ve niteliğinin açıklamasıdır. “Hiçbir şey O'na denk değildir” ifadesi ise sûrenin bir özeti, şirk çeşitlerinin bütününe nefyeden izahtır. Böylece İhlâs Sûresi, İslâm'ın Allah tasavvurunu özetlerken ifrat ve tefrit tanrı tasavvurlarının yanlışlığını da gösterir.

Mâtürîdî'ye göre âlemde bulunan düzen ve gâye de, failinin hikmet sahibi olduğuna delâlet ettiği gibi yaratıcının vahdaniyyetine yani varlığı ve birliği gibi tasavvurlarına da delâlet ve işâret eder. Ulûhiyyetin özelliğinden biri; bütün mülkündeki ihtiyaçları yerine getiren samed olmak, diğeri; baba ve oğul gibi başkasının sebebiyle var olmamak, üçüncüsü de ezeli ve ebedî olmaktır. Mâtürîdî'ye göre İhlâs Sûresi, ulûhiyyette ve rubûbiyyette şüpheleri nefyetmede muhatabını arındırdığı ve Allah'ı birlemede samimice, içten tevhid ilkesini zihin, amel ve ahlâkta Allah tasavvurunu oluşturduğu için İhlâs Sûresi diye isimlendirilmiş, Kur'ân'ın üçte birine denk olduğu Hz. Peygamber tarafından vurgulanmıştır.

¹³¹ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIV, 334.

¹³² İhlâs, 112/4.

¹³³ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 381.

Yine İhlâs Sûresi'nde İslâm'ın Allah inancı ve tevhid ilkesi öz bir şekilde idrâklere sunulduğundan muhtemelen ümmetine çok düşkün ve merhametli olan Hz. Peygamber, namazların ikinci rekâtında Fâtiha'dan sonra İhlâs Sûresi'ni onlara okumalarını tavsiye eder, bunu yapan kullarını Allah'ın sonsuz merhametiyle çok sevdiğini de müjdeler.

KAYNAKLAR

- Abdülcebbâr, Kâdi, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, çev. İlyas Çelebi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2013.
- Abdulhamid, İrfan, *İslâm'da İtikâdî Mezhepler ve Akaid Esasları*, İSAM Yay., İstanbul, 2011.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr, *Tefsiru'l-Esmâ ve Sıfat*, Raşit Efendi Kütüphanesi, Nr. 497, 1-255 varak, Kayseri, trs.
- , *el-Fark beyne'l-Fırak*, çev. E.Ruhi Fığlalı, Mezhepler Arasındaki Farklar, TDV yay., Ankara, 2005.
- Buhâri, Ebû Abdullah, *el-Camiu's-sahih*, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- Cürcânî, Seyyid Şerif, *Kitabu't-Tarifât*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.
- Cüveynî, Ebu'l-Meâli, *eş-Şâmil fi Usûli'd-dîn*, neşr. Ali Sâmî en-Neşşâr, İskenderiye, 1969.
- , *Kitabu'l-İrşad*, terc. A.Bülent Baloğlu-Sabri Yılmaz vdğrl., TDV Yay, Ankara, 2010.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen*, Çağrı Yay, İstanbul, 1981.
- Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-Ekber*, ta'lik, M.Zâhid el-Kevserî, İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri, neşr. Mustafa Öz, İfav Yay., İstanbul, 2010.
- Ebû'l-Vefa, Ebû Muhammed Abdulkadir, *el-Cevahirü'l-Mudiyye fi Tabakati'l-Hanefiyye*, y.y., Kahire, 1413/1993.
- Fârâbî, Ebû Nasr, *Fususul-Hikem*, neşr. M. Hasan el Yasin, Emir Matb, Bağdat, 1399.
- , *el-Medinetü'l-Fâzıla*, terc. Nafiz Danışman, y.y. İstanbul, 1990.
- Gazâlî, Ebû Hamid, *İlcamü'l-Avam an ilmi'l-Kelam*, neşr. M.Mu'tasım Billah el-Bağdâdî, y.y., Beyrut, 1985.
- , *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, çev. Abdulhalık Duran, Hikmet Neşr, İstanbul, 2004
- , *Esmâü'l-Hüsna Şerhi*, çev. Muhammed Ferşat, Ferşat Yay., İstanbul, 2005.
- , *Kanunu't-Te'vil*, (*Mecmuatu Resâil*), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.
- Harpûtî, Abdullatif, *Tekmile-i Tenkihu'l-Kelâm*, y.y., İstanbul, 1330.
- İsfehânî, Ragıb, *Mu'cemu Müfredâtı Elfazi'l-Kur'ân*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1991.
- İbn Mâce, Ebi Abdillâh Muhammed, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- İbn Manzûr, Cemaleddin, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut; y.y., trs.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî, *Faslu'l-Makal*, terc. Süleyman Uludağ, İstanbul; y.y., 1985.

İbn Sînâ, "*Tefsir-u Suret-i İhlâs*", Sırat-ı Mustakim, c. 5, sy. 106, Dersaadet, İstanbul, 1326, ss. 22-25.

-----, *Risâletü'l-Arşîyye*, çev. Alpaslan Açıkgenç-M.Hayri Kırbaçoğlu, Risâleler, Ankara; 2004.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec, *Telbisü İblis*, y.y., Kahire, 1928.

-----, *Def'u Şübheti't-Teşbih*, y.y., Kahire, 1991.

Leknevî, Ebû'l-Hasenat, *el-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefîyye*, Kahire, 1324.

Mâtürîdî, Ebû Mansur, *Kitâbü't-Tevhîd*, tahk.Fethullah Huleyf, y.y., İstanbul, 1979.

-----, *Kitabu't-Tevhid*, neşr. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçî, İSAM Yay., Ankara, 2005.

-----, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, tahk. Mecdi Basellum, Darül-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut, 2005.

-----, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, İlmi Kontrol. Bekir Topaloğlu, Mizan Yay., İstanbul, 2015.

Müslim, Ebû'l-Hüseyin, *es-Sahih*, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.

Nesefî, Ebû'l-Muîn, *Tabsiratü'l-Edille fî Usulî'd-Din*, tahk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, DİB Yay, Ankara, 2004.

Râzî, Fahreddin, *Esasu't-Takdis fî İlmi'l-Kelâm*, terc. İbrahim Coşkun, İz Yay., İstanbul, 2004.

Sâbûnî, Nureddin, *el-Bidaye fî Usulî'd-Din*, çev. Bekir Topaloğlu, Mâtürîdîyye Akâidi, DİB Yay., Ankara, 1995.

Sinanoğlu, Abdulhamid, *Kelâm Tarihinde Tanrı Tasavvurları*, İlâhiyat Yay, Ankara, 2005.

Şehristânî, Abdülkerim, *Nihâyetü'l-ikdâm fî ilmi'l-keâm*, neşr. A. Guillaume, London, 1934.

-----, *Kitabu'l Milel ve'n Nihâl*, y.y., Kahire, 1968.

Oral, Osman, "*Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı*", ERÜ SBE, Doktora Tezi, Kayseri, 2014.

-----, "*Mâtürîdî'ye Göre Peygamberlerin Gönderiliş Hikmetleri*", Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, 2015, c. 3, sy. 2, ss. 225-251.

-----, "*Mâtürîdî'de Sabır, Şükür ve Hikmet İlişkisi*", Mütfeffik Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 2015, c.2, sy. 4, ss. 343-362.

-----, "*Mâtürîdî'de Akıl ve Yaratılış Hikmeti*", Necmettin Erbakan Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, 2015, sy. 40, ss. 139-158.

-----, "*Fahreddin Râzî'de Haberî Sıfat Sorunu*", Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi/ The Journal of Turk-Islam World Social Studies, Yıl: 4, Sayı: 14, Aralık 2017, ss. 154-182.

Özler, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde Tevhid*, Nun Yay., İstanbul, 1985.

-----, *İlâhî İsim ve Sıfatlar*, Kelâm El Kitabı, Grafiker Yay., Ankara, 2015.

Pezdevî, Ebû'l-Yüsr Muhammed, *Usulu'd-Din*, çev. Şerafettin Gölcük, Ehl-i Sünnet Akâidi, Kayahan Yay., İstanbul, 1988.

Râzî, Fahreddin, *Levâmiu'l-Beyyinât Şerhu Esmâillâhi Teâlâ ve's-Sfât*, y.y., Mısır, 1905.

- , *el-Metâlibü 'l-Âliye mine 'l ilmi 'l-Îlâhi*, tahk. A.Hicâzî es-Sekka, Beyrut, 1987.
- Özen, Şükrü, “Mâtürîdî”, *Diyânet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 28, İstanbul, 2003, ss. 146-151.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İsam Yay., İstanbul, 2010.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelâm Araştırmaları Üzerine Düşünceler*, MÜİF. Yay, İstanbul, 2004.
- Urhan, Veli, *İnsanın ve Tanrı'nın Kişiliği-Bilinçler Arası İlişki*, y.y., Ankara, 2002.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “İlim”, *Diyânet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2000, c. 22, ss. 108-9.
- , “Te'vil”, *Diyânet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 2012, c. 41, ss. 27-28.
- Yurdağür, Metin, “Haşviyye”, *Diyânet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 1997, c. 16, ss. 426-427.